

ПОНЯТТЯ «РІДНА МОВА» В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ КИЇВСЬКИХ СТУДЕНТІВ

Результати категоризації поняття «рідна мова» в національних переписах населення використовуються при здійсненні мовної політики. Проте залишається неясним, яке значення надається вислову «рідна мова» і як мешканці України інтерпретують його. У цій статті проаналізовано результати опитування, проведеного в Києві 2006 р., і продемонстровано, як українські респонденти інтерпретують поняття «рідна мова».

Ключові слова: інтерпретація поняття «рідна мова», перепис населення України, материнська мова, рідна мова.

У пострадянських країнах результати національних переписів, що стосуються «рідної мови», використовуються для визначення мовної політики в кожній з країн. Їх мають брати до уваги під час ухвалення мовного законодавства. Всеукраїнський перепис населення 2001 р. також містить питання про «рідну мову», і результати перепису вказують на те, що 69% громадян України вважають українську мову рідною. Проте залишається неясним, що мається на увазі під висловом «рідна мова» і як кожен громадянин України інтерпретує це поняття.

У цій статті розглянуто результати анкетування, яке ми проводили у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Ми отримали відповіді від 184 респондентів. Аналізуємо відповіді 169 осіб, тих, хто відповіли «Українець/Українка» на запитання про національність.

Т. Скутнаб-Кангас стверджує, що існує можливість багатьох інтерпретацій ситуації, коли опитані визначають певну мову рідною, і також є можливість використання людиною кількох «материнських мов». Але відповіді на запитання «рідна мова» в переписах, які проводили в пострадянських країнах, обмежувалися тільки однією мовою [5, с. 453]. З іншого боку, М. Губогло і Н. Мечковська вказують на те, що російський «родной язык» опитані використовували, щоб представляти національну або етнічну ідентичність, а не «материнську мову» (на відміну від визначення Т. Скутнаб-Кангас) [1, с. 189; 2, с. 308].

Д. Арель пояснює, що поняття «рідна мова» інтерпретують радше як мову своєї національності (за Арелем, *native language*), ніж як першу мову або материнську мову, якою розмовляють у дитинстві або якою володіють найкраще (за Арелем, *mother tongue*) [3, 213–249]. Отже, за класифікацією Д. Ареля «материнська мова» – це пер-

ша мова, особиста інтерпретація, а «мова моєї національності» – це тлумачення мови членами певної групи. Беручи за основу теоретичну концепцію Д. Ареля, ми ставимо за мету продемонструвати те, як респонденти інтерпретують вислів «рідна мова».

У цій роботі проаналізовано результати опитування, проведеного в Києві у 2006 році. Спочатку респондентам було поставлено запитання «Яку мову ви вважаєте рідною?». Потім, не використовуючи термін «рідна мова», опитаних запитали, якою мовою вони розмовляли в дитинстві, якою розмовляють із батьками та якою володіють найкраще. Відповіді на три останні запитання відрізняються від відповідей на питання про «рідну мову». Щоб визначити зв'язок між цими чотирма категоріями, ми вирахували коефіцієнтний зв'язок (Cramer's V). Результати вказують на те, що зв'язок між «мовою, якою розмовляли в дитинстві», «мовою, якою розмовляють з батьками» та «мовою, якою володіють найкраще» – разючий, тоді як зв'язок між «рідною мовою» та іншими категоріями відносно слабкий (таблиця 1). Якщо ми обмежуємо відповіді тільки «українською» та «російською» на ці чотири запитання, то коефіцієнтні зв'язки стають ще очевиднішими.

Це означає, що респонденти по-різному інтерпретують поняття «рідна мова». Як зазначає Д. Арель, здається, що вислів «рідна мова» інтерпретують як мова національності. Проте той факт, що сильний зв'язок між «мовою, якою розмовляли в дитинстві», «мовою, якою розмовляють з батьками» та «мовою, якою володіють найкраще», вказує на те, що значення вислову «рідна мова» може містити не тільки мову своєї національності (*native language*), а й мову, якою користуються найбільше та якою володіють найкраще (*mother tongue*). Крім того, це означає, що існує певна тенденція: респонденти обирали од-

ну й ту саму мову на 3 запитання, але відповідали по-іншому на запитання про «рідну мову». Таким чином, ми порівнюємо результати відповідей на запитання про «мову, якою розмовляли в дитинстві», «мову, якою розмовляють з батьками» та «мову, якою володіють найкраще» українсько-рідномовних і російсько-рідномовних учасників анкетування (див. табл. 2–4).

Таблиця 1. Коефіцієнтний зв'язок (Cramer's V) між відповідями на запитання «якою мовою ви розмовляли в дитинстві», «якою мовою розмовляєте з батьками», «якою мовою володієте найкраще» та «яку мову вважаєте рідною»

Типи зв'язку між відповідями на запитання	Коефіцієнтний зв'язок між відповідями	
	з усіх відповідей	з відповідей «української» та «російської»
Зв'язок між відповідями на запитання «мова в дитинстві» та «мова для розмови з батьками»	0.6225332	0.9446087
Зв'язок між відповідями на запитання «мова в дитинстві» та «мова, якою володіють найкраще»	0.5328158	0.8549176
Зв'язок між відповідями на запитання «мова для розмови з батьками» та «мова, якою володіють найкраще»	0.4689827	0.8635039
Зв'язок між відповідями на запитання «мова в дитинстві» та «рідна мова»	0.3975183	0.5116942
Зв'язок між відповідями на запитання «мова для розмови з батьками» та «рідна мова»	0.4316238	0.5506544
Зв'язок між відповідями на запитання «мова, якою володіють найкраще» та «рідна мова»	0.3990848	0.5181318

Таблиця 2. «Мова (мови) в дитинстві» українсько-рідномовних і російсько-рідномовних респондентів

Мова (мови) в дитинстві	Українсько-рідномовні респонденти	Російсько-рідномовні респонденти
Українська	61 (48.3%)	1 (2.9%)
Російська	42 (33.0%)	30 (88.2%)
Українська та російська	23 (18.1%)	3 (8.8%)

Таблиця 3. «Мова (мови) для розмови з батьками» українсько-рідномовних і російсько-рідномовних респондентів

Мова (мови) для розмови з батьками	Українсько-рідномовні респонденти	Російсько-рідномовні респонденти
Українська	74 (58.3%)	0
Російська	44 (34.6%)	33 (97.0%)
Українська та російська	9 (7.1%)	1 (2.9%)

Таблиця 4. «Мова (мови), якою володіють найкраще» українсько-рідномовних і російсько-рідномовних респондентів

Мова (мови), якою володіють найкраще	Українсько-рідномовні респонденти	Російсько-рідномовні респонденти
Українська	59 (46.5 %)	2 (3.9 %)
Російська	31 (24.4 %)	28 (82.4 %)
Українська та російська	31 (24.4 %)	4 (14.3 %)

Із таблиць 2–4 зрозуміло, що багато людей обирають українську як свою рідну мову, але це ще не означає, що респонденти використовували цю мову в дитинстві, розмовляють нею з батьками та вважають, що володіють нею найкраще. Іншими словами, українська мова може не використовуватися для комунікації з близькими людьми, опитані можуть не володіти нею найкраще, але вона може бути їхньою рідною мовою. Д. Арель вказує, що «рідна мова» інтерпретується як «мова своєї національності», але він не пояснив конкретно, як існує / не існує «материнська мова» в Україні. Сильні зв'язки між «мовою, якою розмовляли в дитинстві», «мовою, якою розмовляють з батьками» і «мовою, якою володіють найкраще» свідчать, що існує можливість диференціації понять «материнська мова» та «рідна мова». Крім того, ми помічаємо, що російсько-рідномовні респонденти свідомо інтерпретують вислів «рідна мова» як особиста «материнська мова».

Майже всі респонденти використовують обидві мови в різних щоденних ситуаціях. Але результати анкетування показують цікаві суперечності. Наприклад, російсько-рідномовні респонденти не обирали українську мову, відповідаючи на запитання «мова, якою ви можете розмовляти, крім рідної мови» або навпаки, українсько-рідномовні респонденти не обирали «російську». Можливо, потрібно вважати такі відповіді недійсними, але це позначає тенденцію (або можливість) того, що якщо вислів «рідна мова» буде в іншому контексті, то інтерпретація респондентами поняття теж буде іншою. Такі «суперечливі відповіді» трапляються тоді, коли «рідна мова» в запитанні «мова, якою можете розмовляти, крім рідної мови» та відповіді на пряме запитання про рідну мову не збігаються. Чому такі «суперечливі відповіді»? Можемо припускати чотири можливі причини: 1) вислів «рідна мова» є багатозначним та інтерпретується і як «материнська мова», і як «мова моєї національності», а також залежить від контексту; 2) мовна ідентичність у респондентів – невиразна; 3) складний вжиток української, російської (та можливо змішаної) мов у респондентів і внаслідок цього вони не можуть визначити їхню мову (мови) у відповіді на запитання; 4) опитані

використовують іншу мову (нерідну для них), але не хочуть відповідати, що «володіють» цією мовою. Зважаючи на те, що анкетування проводилося у Київському університеті основними причинами вважаємо 1-шу та 2-гу.

Класифікуючи респондентів, котрі давали «суперечливі відповіді», виявилось, що учасники анкетування, які вважають російську мову рідною, більш схильні давати «суперечливі відповіді» (таблиця 5).

Таблиця 5. «Рідна мова (мови)» респондентів із «суперечливими відповідями»

Рідна мова	Українська	Російська	Українська та російська
Кількість несумісних відповідей (відсоткова частка)	32 (25.9 %)	17 (50 %)	2 (25 %)

Так само респонденти, котрі розмовляли в дитинстві російською, розмовляють із батьками російською і вважають, що найкраще володіють російською (російсько-материнськомовні або російсько-першомовні респонденти), схильні давати «суперечливі відповіді» (Таблиці 6–8).

Цікаво, чому російсько-рідномовні та російсько-материнськомовні респонденти схильні давати «суперечливі відповіді» на запитання анкетування? Як уже було зазначено, відповіді на запитання про «рідну мову» російсько-рідномовних

респондентів майже збігаються з відповідями на запитання про «материнську мову». Спершу здається, що вони інтерпретують це поняття «більш правильно». Проте аналіз «суперечливих відповідей» засвідчує що, хоч на перший погляд, здається, немає жодних проблем із інтерпретацією «рідної мови» у російсько-рідномовних респондентів, але насправді їхня інтерпретація – нерівномірна та нечітка. Вони обирають російську як «рідну мову», але коли відповідають на запитання «мова, якою ви можете розмовляти, крім рідної мови», то не дають очікувану відповідь – українською. Це означає, що інтерпретація «рідної мови» російсько-рідномовних респондентів теж відбувається під впливом інтерпретації «рідної мови» як мови своєї національності. Ці респонденти на прямі запитання інтерпретують «рідну мову» як материнську мову, але коли відповідають на непрямі запитання, то в інтерпретації «рідної мови» фігурують як «материнська мова», так і «мова моєї національності». Крім російсько-рідномовних респондентів, російсько-материнськомовні респонденти теж схильні давати «суперечливі відповіді». Це вказує на ймовірність того, що проблема інтерпретації «рідної мови» існує, якщо в респондентів не збігаються їхня материнська мова з мовою національності. Цей аналіз «суперечливих відповідей» показує, що тільки ті учасники анкетування, котрі вважають українську мову рідною і відповідають тіль-

Таблиця 6. «Мова (мови) в дитинстві» (респондентів із «суперечливими відповідями»)

Рідна мова	Українська			Російська	Українська та російська
	Українська	Російська	Українська та російська		
Мова в дитинстві	Українська	Російська	Українська та російська	–	–
Кількість несумісних відповідей (відсоткова частка)	8 (13.1 %)	16 (38.9 %)	8 (34.78 %)	17 (50 %)	2 (25 %)

Таблиця 7. «Мова (мови) для розмови з батьками» респондентів із «суперечливими відповідями»

Рідна мова	Українська			Російська	Українська та російська
	Українська	Російська	Українська та російська		
Мова (мови) для розмови з батьками	Українська	Російська	Українська та російська	–	–
Кількість несумісних відповідей (відсоткова частка)	10 (13.5 %)	20 (45.5 %)	2 (22.2 %)	17 (50 %)	2 (25 %)

Таблиця 8. «Мова (мови), якою володіють найкраще» респондентів із «суперечливими відповідями»

Рідна мова	Українська				Російська	Українська та російська
	Українська	Російська	Українська та російська	Інша		
«Мова (мови), якою володіють найкраще»	Українська	Російська	Українська та російська	Інша	–	–
Кількість несумісних відповідей (відсоткова частка)	7 (11.9 %)	14 (45.1 %)	7 (22.6 %)	4 (66.7 %)	17 (50 %)	2 (25 %)

Таблиця 9. Тотожність / нетотожність «рідної мови», «материнської мови» та «мови своєї національності» і кількість «суперечливих відповідей»

	«рідна мова» та «материнська мова»	«рідна мова» та «мова своєї національності»	«материнська мова» та «мова своєї національності»	Кількість «суперечливих відповідей»
Українсько-рідномовні й українсько-материнськомовні респонденти	«рідна мова» = «материнська мова»	«рідна мова» = «мова своєї національності»	«материнська мова» = «мова своєї національності»	Менше
Українсько-рідномовні й російсько-материнськомовні респонденти	«рідна мова» ≠ «материнська мова»	«рідна мова» = «мова своєї національності»	«материнська мова» ≠ «мова своєї національності»	Більше
Російсько-рідномовні респонденти	«рідна мова» = «материнська мова»	«рідна мова» ≠ «мова своєї національності»	«материнська мова» ≠ «мова своєї національності»	Більше

ки «українською» на запитання про «материнську мову», інтерпретують поняття «рідна мова» несуперечно, тому що їхні «материнська мова» та «мова своєї національності» це насправді – одна, українська (Таблиця 9).

Сьогодні існує багато досліджень про поняття «рідна мова» та російське поняття «родной язык». Вони стверджують, що через результати відповідей на запитання про «рідну мову» не можна отримати результати про те, якою мовою опитані вважають «справжню рідну мову» – не мову національності, а материнську або першу

мову. Проте наша робота, особливо з огляду на аналіз «суперечливих відповідей», пропонує розв’язання: справа про «рідну мову» полягає не в тому, що цей вислів респонденти схильні інтерпретувати як мову своєї національності, а в тому, що нині «рідна мова» може інтерпретуватися і як мова своєї національності, і як материнська мова. Іншими словами, навіть коли це поняття інтерпретується як материнська мова, це не означає, що проігноровано можливість, що водночас одні і ті самі люди інтерпретують це поняття як мову своєї національності.

1. Губогло М. Н. Языки этнической мобилизации / М. Н. Губогло. – М. : Школа «Язык Русской Культуры», 1998.
2. Мечковская Н. Б. Языковая ситуация в Беларуси и этические коллизии двуязычия / Н. Б. Мечковская // Russian Linguistics. – 1994. – Vol. 18. – P. 299–322.
3. Arel. D. Interpreting “Nationality” and “Language” in the 2001 Ukrainian Census / D. Arel // Post-Soviet Affairs. – 2002. – Vol. 18. – № 3. – P. 213–249; Fasold R. The Sociolinguistics of Society / R. Fasold. – Blackwell, 1984.
4. Shibuya K. “Bogo” to Tokei (“Mother Tongue” and Statistics) / K. Shibuya // Kotoba to shakai (Language and Society No.10). – Sangensha, 2007. – No. 10.
5. Skutnabb-Kangas T. “Mother Tongue” : the Theoretical and Sociopolitical Construction of a Concept / T. Skutnabb-Kangas, R. Phillipson. ; Ulrich Ammon (ed.) // Status and Function of Languages and Language Varieties. – Walter de Gruyter, 1989.

Y. Shimeki

INTERPRETATIONS OF “RIDNA MOVA”: AN ANALYSIS OF SURVEY RESULTS OF STUDENTS IN KYIV

The results of how the term “ridna mova” (Ukrainian for “mother tongue”) is categorized in the National Census are used for determining the language policies. However, it is still unclear exactly what meaning is attached to the expression of “ridna mova”, and how each citizen of Ukraine interprets the notion of “ridna mova”.

The present thesis analyzes the results of surveys conducted in Kiev in 2006 and demonstrates how Ukrainian respondents interpret “ridna mova”.

Keywords: the interpretation of “ridna mova”, Ukrainian National Census, “mother tongue”, “native language”.